

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS

A bal és jobb védelmében

Válasz a bírálatokra

A *Politikatudományi Szemle* 1993. 3. számában megjelent „Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta” című írásomnak három fő tézise volt: 1. lehetséges a politikai baloldal és jobboldal fogalmainak valamilyen tartalmi meghatározást adni (az nem egyszerűen parlamenti ülésrend); 2. bal és jobb nem veszítette el érvényességét, továbbra is az európai politika alapvető iránytűje, kódrendszere; 3. a Magyarországon kialakult pártrendszerben is érvényes, s alapvető kódrendszerként működik. Téziseimet több – gyakran ellenkező előjelű – bírálat érte. A hozzászólások nagy száma jelen keretek között nem nyújt módot a bírálatok egyenkénti megválaszolására – jó részüket nem is tudnám. A vitában felvetett problémákból hat kérdésre térek ki, és próbálom meg velük kapcsolatban álláspontomat megfogalmazni.¹

1. Mire vonatkozik a bal–jobb skála? A bírálatok szerint a bal–jobb skála *nem írja le kielégítően a politikai mezőt*, ennél sokszínűbb az európai politika. A különböző törésvonalak, ideológiák nem férnek bele egyetlen dimenzióba, még akkor sem, ha a politika nyelve gyakran ilyen kontrasztos, a politikusok használják a bal–jobb fogalmait, s a választók is képesek értelmezni. Nem lehet egydimenziósra redukálni a politikai mezőt, s „inkonzisztensként” jelölni a bele nem illőket (Fricz 1994; Angelusz–Tardos 1994).

Úgy vélem, vitaindítóm érvelése ennél jóval szűkebb spektrumban mozgott. Nem állítottam, hogy a politika teljes világa, azaz minden politikai folyamat a bal–jobb fogalmaival értelmezhető lenne. Márcsak azért sem, mert két fajta politikai konfliktust, *ideológikus és pragmatikus konfliktus*-típusokat különböztettem meg, még ha ez utóbbi nem képezte is cikkem témáját. Pragmatikusnak nem a „technikai” jellegű,

hanem a materiális, érdek-, illetve pozicionális konfliktusokat nevezem, amelyek erőforrások és hatalmi pozíciók feletti részesedés körül támadnak. A pragmatikus konfliktus sem tekinthető politikailag semlegesnek. Semleges, pusztán technikai jellegű vagy „szakszerűségi” konfliktusok nincsenek. E konfliktusok legalábbis pozíciók és erőforrások körül alakulnak ki.

A pártok között – miként Tóka Gábor helyesen rámutat (Tóka 1994) – számtalan, egymástól relatíve elkülönült területen folyik interakció, verseny erőforrások és pozíciók megszerzéséért. Egy részük közvetlen szerepet játszik a szavazatokért folytatott versenyben, így például a kompetencia, a kormányzati hatékonyság, a hitelképesség (bizalom), a hiteles jelöltek stb. Ezek a verseny fontos részei – eldönthetik egy-egy választás kimenetelét –, de rövid távú tényezők, a politikai „üzenethordozók” hatékonyságára, minőségére vonatkoznak. Ez a *verseny pragmatikus dimenziója*.² A pragmatikus konfliktus-, illetve versenydimenzióval szemben az ideológikus konfliktusok viszont a „helyes társadalom”, a helyes politika körül folynak, ahol az erőforrások, illetve a hatalmi pozíciók iránti követelések is ideológiai „mezőben” jelennek meg, illetve abból kapnak igazolást és motivációt. E két konfliktus-típus közül vitaindító írásom a verseny rövid távú, pragmatikus tényezőivel, s a pusztán pozíció-orientált politikával nem, csak a verseny számára hosszabb távon is keretet adó ideológikus konfliktus-dimenzióval foglalkozott.³

Ezzel kapcsolatban vitaindító írásom tézise az volt, hogy *a pártok közti verseny ideológiai térben zajlik*. Tézisem nem az volt, hogy a történetileg kialakult politikai ideológiák valamilyen szükségszerűség-nél fogva egydimenziós bal–jobb skálához illeszkednek – írásom 1. ábrája például négy jellegzetes 20. századi ideológiát kétdimenziós térben ábrázolt –, hanem az, hogy a modern tömegdemokráciákban erős tendencia van arra, hogy a pártok közötti verseny a pártirányzatokat illetve pártideológiákat *egydimenziós térbe transzformálja*.

Igazat adok Gyurgyák Jánosnak és Szokolczai Árpádnak, akik a történeti ideológiák szerepének fontosságát hangsúlyozzák a modern európai politikában (Gyurgyák 1994a; 1994b; Szokolczai 1994). A baloldali–jobboldali dichotómiával, illetve az egydimenziós politikai mezővel szemben más kritikák is felvetették, hogy a szocialista-konzervatív-liberális háromszög alkalmasabb a politikai-ideológiai pozíciók ábrázolására. Ezzel tulajdonképpen magam is egyetérték. Úgy vélem, hogy e három ideológia volt a legfontosabb az elmúlt másfél évszázad európai politikai gondolkodásában. Egyik korábbi munkámban egy – a három nagy történeti ideológia által kifizített – hárompólusú ideológiai térben próbáltam meg értelmezni az 1970–1980-as évek korszakváltását (Körösi 1989b). Mostani vitaindító írásom témája azonban nem a politikai-ideológiai trendek elemzése, hanem a politikai paletta, a pártok közötti verseny terepének értelmezése volt: a tömegdemokráciákat jellemző pártverseny viszont egydimenziós ideológiai térbe sűríti be az ideológiákat. A pártok között a szavaza-

tokért folytatott verseny, s a koalícióalkotás általában egydimenziós térben zajlik. Ha hárompólusú lenne a paletta (háromszög), akkor a liberális-szociáldemokrata és a liberális-konzervatív koalíció mellett a konzervatív-szociáldemokrata koalíció azonos eséllyel merülne fel. Baloldal–jobboldal fogalmi tehát nem általában a modern politikát, hanem a pártok között a szavazatokért folyó *verseny politikai dimenzióját* határozzák meg, annak kódrendszerét adják.

2. *Redukálható-e egydimenziósra a politikai mező?* Kérdés persze, hogy a pártok közti verseny egydimenziós térben zajlik-e? A bírálatok szerint nem: a politikai tagoltság törésvonalai, az ideológiák színes világa, de a pragmatikus, „issue”-szintű politikai témák sokasága sem illeszkedik egyetlen dimenzióba – hangsúlyozták a kritikák. S valóban, például a matematikai politikatudomány ezért n -dimenziós térben elemzi a pártok közti versenyt. A nyugat-európai országok politikai palettáinak empirikus elemzése szerint azonban a pártok versenyében általában mégis egy-, legfeljebb két (Belgiumban három) dimenzióban folyik. Mivel magyarázható ez? Az alábbiakban kétféle érvrendszert kínálok e redukcionizmus magyarázatára. Ebben a pontban egy formális, a verseny logikájára utaló érvrendszert, míg később, a 4. pontban pedig egy tartalmi, illetve történeti érvrendszert fejtek ki.

Az első, a formális érvelésem fő tézise az, hogy *a redukció a verseny logikájának a következménye*. A pártok között a szavazatokért folyó verseny az, amely egydimenziósra redukálja a politikai mezőt. (Persze nem természeti törvényről, hanem tendenciáról van szó.) Miért? A verseny racionális⁴, de legalábbis ingadozó szavazókat feltételez. Ezek hiányában nem léteznének a versengő pártok számára megnyerhető szavazók. Ha ugyanis minden szavazó erős pártidentitással rendelkezik, azaz a választási versenytől függetlenül, „elvé adott”, hogy mely pártra adja voksát, akkor a politikai piac nem működik – nincs verseny (Körösényi 1993a). Ebben az esetben irreleváns, hogy az erős pártidentitás alapjául szolgáló politikai témák vagy ideológiák egyetlen dimenzióba sorolhatók-e vagy sem, hiszen ezeket a választók nem hasonlítják össze. Ilyen a szegmentált társadalmak, a pillarizált politika esete (Enyedi 1993; Körösényi 1993a).

A verseny, a politikai piac működésének alapja viszont az összehasonlítás, illetve az *összehasonlíthatóság*. Csak összehasonlítható témák, ideológiák, pozíciók között lehet választani. Az összehasonlítás *mércéje* (Sani–Sartori 1983: 310) adja a verseny skáláját. A választási versenyben a pártok összehasonlítják saját pozíciójukat versenytársaikéival. A szavazók összehasonlítják a pártok pozícióit egymással, valamint saját pozíciójukkal. Elvileg a verseny folyhat n -számú egymástól független „issue”-dimenzióban, azaz politikai témánként egy-egy külön skálán. A demokrácia racionális modelljére kell utalnom annak belátásához, hogy ha a tökéletes informáltság világából átlépünk a tökéletlen informáltság világába, miként jelennek meg az egymással összehasonlítható ideológiák, s az összehasonlítás mércéjét

jelentő ideológiai-skála. A pártok így a racionális downsi modellben is egy ideológiai skála mentén versenyeznek a szavazatokért, s a szavazók már nem (*n*-számú dimenzióba tartozó) „issue”-pozíciókat, hanem az egyetlen dimenzióba sűrűsödő ideológiai pozíciókat hasonlítják össze (Downs 1957; 1990; Sartori 1976; Sani–Sartori 1983). A verseny „végső soron” egyetlen ideológiai dimenziót hoz létre, redukálja a politikai-ideológiai pozíciókat.

Elvileg feltételezhetjük, hogy a verseny (összehasonlítás) nyomán csökkenő számú, de egynél több dimenzióra redukálódnak a verseny témái. A különböző dimenzióba tartozó témák – és pártpozíciók – ekkor továbbra sem összehasonlíthatóak, ezért ezekben a pártok között nem folyhat verseny. Gazdasági analógiával élve, ez különböző részpiacok egymás mellett élését jelenti, ahol a részpiacokat egymással nem helyettesíthető – mivel nem összehasonlítható – termékek alkotják: ezen részpiacok termékei között ezért nincs verseny. Az ilyen helyzet – akár a gazdaságot, akár a politikát tekintjük – egyáltalán nem a valóságtól elrugaszkodott feltételezés.⁵ Tézisem ezért itt a következő: minél jobban működik a verseny, annál inkább érvényesül a redukcionista hatás. A tökéletes verseny így egyetlen ideológiai dimenzió létrejöttével jár.⁶

Eddig a *formális* érvelés. Hátra van még annak igazolása, hogy ha a verseny egyetlen ideológiai dimenzióra redukálja is a politikai dimenziók számát – vagy legalábbis érvényesül ilyen tendencia –, akkor az (1) a bal–jobb, s nem valamilyen más skála⁷; (2) a bal–jobb skálának valóban magyarázó ereje van a politikai szereplők viselkedését illetően; (3) bal és jobb fogalmainak állandó tartalma, jelentése van; (4) még ma is érvényes a bal és jobb, és ez a mai magyar politikára is vonatkozik. Az (1) kérdést illetően egyszerűen empirikus történeti kérdésről van szó, amivel kapcsolatban a francia forradalmat követő két évszázad európai politikai tradícióira utalhatok. Ebben lényegében konszenzus volt a vitában. Annál kevésbé a (2)–(4) kérdésekben, így az alábbiakban ezekkel foglalkozom.

3. Orientálja-e a politikai szereplők viselkedését? A bírálatok egy része szerint bal- és jobboldal fogalmainak, ha van is deskriptív jelentése, nincs magyarázó ereje a politikai aktorok cselekedeteit illetően. Tézisem eddig az volt, hogy baloldal és jobboldal a pártok között folyó verseny dimenzióját feszíti ki, s a politikai tér éppen a verseny következtében redukálódik egydimenziósra. Ebben a pontban arra a vitatott kérdésre próbálok meg választ adni, hogy az ilyen módon meghatározott bal–jobb skála magyarázza-e a politikai folyamatokat? Iránytű-e számukra politikai viselkedésükben, motiválja-e cselekedeteiket? A bal és jobb magyarázza-e a pártok viselkedését a szavazatokért folytatott versenyben?

A válasz erre a kérdésre pozitív. A bal–jobb skála ui. nemcsak a verseny, de a *koalícióalkotás*⁸ területén is iránymutató a politikai pártok számára. S itt nem kevesebbről van szó, mint hogy bal és jobb,

mint a koalícióalkotás legfontosabb *szelekciós kritériumaként*, a politika középpontjában levő kérdést, a hatalomra kerülést formálja. S ebben baloldali–jobboldali fogalmainak *prediktív képessége* sem hiányzik. A pártoknak a bal–jobb skálán való elhelyezkedése és pozíciósorrendje nélkül a legtöbb európai demokráciában nem tudnánk megmagyarázni a koalícióalkotást, a kormányok létrejöttét (Laver–Schofield 1990). Azaz a bal–jobb skála nemcsak leíró célra alkalmas, hanem analitikus (tudományos) elemzés céljára is.⁹ A koalíció-elméletek legtöbbje erre épít (Lane–Ersson 1991; Laver–Schofield 1990).

4. *Van-e (állandó) tartalmi jelentése?* A vitacikkekben, valamint írásom szóbeli vitáján komolyan felmerült, hogy még ha – elit és tömegszinten egyaránt – (1) igazolható is baloldali és jobboldali fogalmainak jelenléte a modern európai politikában, (2) orientálja is a szereplők politikai viselkedését, megválaszolando kérdés marad, hogy van-e tétől és időtől független tartalma, jelentése.

A bírálatok egyik súlyos érve szerint bal és jobb nem ugyanazt jelenti ma, mint 150 évvel ezelőtt. Fricz Tamás azt hangsúlyozta, hogy eltérő történeti korszakokban más és más jelent jobb- és baloldali konfliktusa (Fricz 1994). Kovács András szerint baloldali és jobboldali kétségtelenül létező táborának nincs tartalmi definíciója: baloldali és jobboldali csak, mint *politikai táborok* léteznek. Baloldali és jobboldali tradíció *szimbolikus* eszközökkel fejeződik ki.¹⁰ Vajda Mihály¹¹ egyedüli szféraként a *nyelvet* jelölte meg, mint ahol a tartalmi átalakulás – vagy éppen konvergencia – ellenére baloldali és jobboldali megőrizte eltérő hagyományát, önazonosságát.

Ez a három megközelítés értékes segítségül szolgál bal- és jobboldali *tartalmi* meghatározásának vitatott kérdéséhez. Az öndefiníciónak, a táborok „egymáshoz kötött” politikai tradícióinak, miként a nyelvnek is, van magyarázó ereje. A tartalmi különbségeket gyakran nem explicit állítások, hanem az eltérő nyelv¹² vagy szimbolika hordozza. (A nyelv, a szimbolika és a relevanciarendszer ugyanis nem neutrális jellegű.) Baloldali és jobboldali mint politikai táborok között állandó interakció zajlik. Történetük egymással összekötött. A politikai táborok egymásra reflektáló, történeti korszakokként módosuló politikai ideológiával rendelkeznek. Két egymásra utalt tradícióról van szó, amelyek a politikai tematika, de hosszabb távon még a politikai ideológiák szintjén is – egymásra reflektálva – változnak. Az ideológiák mögött van bizonyos állandó tartalom, amelyet a tábor szimbólumrendszere is hordoz. Fontos szerepet játszik az ellenségkép, amely táborrelválasztó, de egyben az öndefiníció részét alkotja.

Bal- és jobboldali tradicionális *politikai táboroként* való felfogása, amit Kovács András ajánl, alkalmas arra, hogy megteremtse a kapcsolatot az egymást követő történeti korszakok, valamint bal- és jobboldali klasszifikációs sémájának eltérő szintjei között. A tradíciókat hordozó politikai táborokat, illetve a hozzájuk tartozó politikai csoportokat a

közös tartalmi elemek mellett a szimbólumrendszer és a nyelv, azaz relevanciarendszer köti össze és határolja el a másik oldaltól.

Az alábbiakban amellet szeretnék érvelni, hogy a nyelv és a szimbolika igen fontos rétege mögött tartalmi elemek is húzódnak. Tisztázásra vár viszont az, hogy bal és jobb 19. század elején kialakult fogalmaiban melyek az azóta állandó és melyek a történeti korszakokkal változó elemeik. Ezt kísérelem meg az alábbiakban.

Induljunk ki a bal- és jobboldal fogalmából. Felfogásom szerint – amelyben semmi eredeti nincs – a politikai baloldal–jobboldal fogalma a 19. századi progresszív-konzervatív fogalompárra, világképre épül (Mannheim). A baloldal gyökere a 19. századi liberalizmus és radikalizmus, a jobboldal gyökere ugyanazon korszak konzervativizmusa és reakciója. A bal-, illetve jobboldaliság állandó és változó elemeinek meghatározásához szükség van a fogalompár, illetve a fogalompár alapját adó világképek különböző szintjeinek – attitűd, világkép, ideológia, politikai – ügy/téma („issue”) – megkülönböztetésére, illetve elhatárolására (Clinton 1955; Mannheim é. n.; Körösnéyi 1988). Tartalmi állandóság és változás kérdésében ugyanis eltérő a helyzet ezeken a szinteken.¹³ Ezek a szintek három csoportba sorolhatóak: az elsőbe azok, amelyek a francia forradalom óta folyamatosan elváltatják baloldalt és jobboldalt; a másodikba azok, amelyek egy-egy történeti korszakra jellemzőek; a harmadikba azok, amelyekben csak rövidebb távon, ad hoc módon válik el jobb- és baloldali pozíció.

(i) Az első csoportba az *attitűd* (pl. a változással kapcsolatos), a *világkép* (antropológiai felfogás és az ismeretelmélet), az *értékrend* (pl. az egyenlőség és jogfelfogás, egyén és autoritás viszonya) és részben az *ideológia* tartozik. Mindezek egyetlen analitikus fogalmi dichotómiában leírhatók úgy is, mint univerzalizmus–partikularizmus, illetve mint libertariánus–autoriter ellentét¹⁴.

A francia forradalom korától napjainkig a nagyobb *egyenlőség*, a *jogkiterjesztés*, a társadalmi egyenlőtlenségekhez és a tradícióhoz/történelemhez való viszony állandó tartalma a bal–jobb fogalompárnak, illetve a fogalompár mögött húzódó világképnek, még ha a konkrét politikai témák és konfliktusok, amelyekben ezek megnyilvánulnak, a politikai-történeti korszakokkal és politikai szituációkkal módosulnak vagy változnak is. Újabb és újabb területre terjedt ki a jogegyenlőség baloldali programja: a 18. század a törvény előtti egyenlőség, a 19. század az egyenlő politikai jogok, a 20. század a szociális jogok, a 21. század (a jelenkoré) pedig a személyiségi jogok területére. A jobboldal a jogkiterjesztés programjával szemben mindvégig defenzívában van. Az előző korszakok már megvalósított követeléseit fokozatosan elfogadja, programjába integrálja¹⁵, míg az adott korszak további jogkiterjesztő követeléseit elutasítja.

Az *egyen és autoritás* viszonyáról vallott jobboldali konzervatív felfogás számára ezzel szemben igen fontosak a „kommunikatív diskurzuson” kívüleső területek, az egyének jogait, illetve a népszu-

verenitást korlátozó normák, s az azokat hordozó intézmények (így pl. az egyház, az állam stb.). Ezek történeti intézmények, s nem univerzálisak abban az értelemben, hogy racionális módon – azaz általános érvénnyel bírónak – levezethetőek lennének.

(ii) A második csoportba a hosszabb távon, egy-egy történeti korszakra jellemző, jobb- és baloldalt megosztó konfliktusok tartoznak: a politikai *ideológiák* és a *törésvonalak* (cleavage) szintjén, s a hozzájuk kapcsolódó *témákban*. Ez már konkrétabb szint, ahol a bal és jobb közti tartalmi különbségek már témák („issue”) – valamint a hozzájuk fűződő pozíciók – szintjén is könnyebben specifikálhatóak.

A politikai *ideológiák* alapvető antropológiai előfeltevéseiket és értékrendjüket megőrizve a történeti kihívások megváltozásával jelentős változásokon mennek keresztül. A liberalizmus jelentésváltozásait a történeti korszakváltások tükrében egy korábbi munkámban magam is megpróbáltam értelmezni (Körösényi 1989b).

A történeti korszakok változásával pozícióváltás is végbemehet bal- és jobboldal között azonos témák vagy *törésvonal*-jellegű konfliktusok terén. Ilyen például az *gazdasági vagy osztálykonfliktus*. Például az állami beavatkozás nem időtlenül a politikai baloldalhoz tartozó nézet. A gazdaságfelfogás nem tartozik bal- és jobboldal „állandó”, „konstans” ismérveihez, hanem a történeti korszakok függvénye.¹⁶

De változott például a nemzeteszmé, illetve a nacionalizmus helye is. A 19. század végéig a *nacionalizmus* a liberalizmussal fonódott össze, míg a századforduló körüli évtizedektől egy sor európai országban szembekerült vele, s a jobboldallal fonódik össze, vagy keresztbe metszi a bal–jobb tengelyt¹⁷.

(iii) A politikai-történeti korszakok változása a politikai törésvonalak, konfliktusok, tematikák és a politikai szereplők változását jelenti. Politikai *témák szintjén* bal- és jobboldal tartalmi változása már gyakoribb. Egy-egy téma hosszabb, más azonban csak rövidebb ideig marad a politikai diskurzus középpontjában, s időben – de regionálisan is – változhatnak az álláspontok.

5. *Szerepcsökkenés?* Visszatérő az az érvelés, amely szerint a bal–jobb skálának volt ugyan szerepe az európai demokráciákban, de ez a szerep mára jelentősen csökkent¹⁸. Ez ellen szeretnék érvelni az alábbiakban. Érvelésem nem érinti a következőket: (i) az ideológiai és tematikai szint között lehetnek súlyeltolódások a politikai versenyben; (ii) az ideológiai polarizáltság mértéke változhat.

Az érvelés *formális* részét Fricz Tamás egy ide kapcsolódó megjegyzéséhez fűzöm. Fricz az ingadozó szavazók arányának növekedését hozza fel a bal–jobb egykor létező, de mára már Nyugat-Európában is csökkenő szerepének igazolására. A dezideologizálódás tézise általában – s implicit módon Fricz tézise is – a következő gondolatmenetre épül. Az európai tömegdemokráciák 20. századi történetének első, tömegpárti korszakát a nagy ideológiák, illetve az ideológiai pártok küzdelme jellemezte. Míg e pártoknak erős pártidentitással rendelkező

stabil szavazótáboruk volt, addig a második, gyűjtőpárti korszakot az ideológiák hanyatlása, s a pragmatikus politika, azaz a pragmatikus (ingadozó) szavazói viselkedés előtérbe kerülése jellemzi, s bekövetkezik az ideológiák, így bal és jobb alkonya. Ez az érvelés megfelelkezik arról, hogy éppen az ingadozó szavazók adnak lehetőséget a pártok közötti versenyre, azaz az ingadozó szavazók léte, illetve aránynövekedése nem csökkenti, hanem éppenséggel erősíti a verseny terepét szolgáló ideológiai skála jelentőségét.¹⁹

6. *Nyugaton igen, itthon nem?* A bal–jobb fogalompár magyarországi relevanciáját illetően érte írásomat talán a legtöbb bírálat. S bár ezek némelyikére nehéz ellenérvet találni²⁰, egészében mégis úgy vélem, hogy az alternatív értelmezések kifejtése ellenére a vitaindító írásomban kifejtetteket nem érte döntő cáfolat, s a megírása óta eltelt másfél év politikai folyamatai sem tették elavulttá. Röviden:

- a politika szereplői (politikusok és szavazók) használják a bal–jobb tengelyt, és hozzátétőleg azonos sorrendben helyezik el rajta a pártokat²¹;

- a bal–jobb skálán való elhelyezkedés a pártok koalíciós elhelyezkedéseiben az 1994-es választások időszakában is komoly – talán a legfontosabb – szelekciós kritérium²², hasonlóan az 1990-es kormányalakítási logikához;

- tovább folytatódott a liberális centumpártok bal-, illetve jobboldali irányba történő orientálódása;

- továbbra is fennáll a gazdasági dimenzió gyengésege.

A bírálatok néhány fontosabb ellenérve:

- (i) A bal–jobb skálánál fontosabb, de legalábbis azzal egyenértékű a liberális–konzervatív tengely. A szavazótáborok elhelyezkedése inkább a magyar politikai paletta háromszögű szerkezetét mutatja (Angelusz–Tardos 1994).

Véleményem szerint a magyarországi pártpaletta utoljára az 1989–1990-es időszakban rendeződött inkább a háromszög, mint a bal–jobb skála szerint. Az 1990-es kormányalakítás, majd az 1990-et követő évek politikai fejleményei nyomán a pártpaletta a bipolaritás irányába fejlődött. S bár valóban három nagy politikai „tábor” jött létre, a liberális pártok „belesimultak” a bal–jobb skálába, azaz centumpártjaivá váltak egy olyan skálának, amelynek jobboldalát az 1990–1993-as kormánykoalíció pártjai, baloldalát az MSZP alkotja. Míg egy baloldali-liberális (balközép), valamint egy liberális jobboldali (jobb-közép) koalíció elképzelhető maradt²³, egy „kereszt-irányú” bal–jobb (azaz MSZP–MDF–KDNP–FKgP) koalíció már nem az. Holott a pártpolitikai paletta kétdimenziós, vagy háromszög alakú szerkezete ez utóbbit jelentené. A pártok közötti verseny tehát egydimenziós politikai-ideológiai mezőt teremtett, s abban folyik. Tartóssá és egyértelműbbé vált a közvélemény részéről az egyes pártok besorolása a skálán.²⁴

Az eltérés Angelusz–Tardos és a magam megközelítése között talán abból adódik, hogy míg őket elsősorban a szavazói preferenciák és a szavazótömbök érdeklik, engem a pártpaletta, a pártok közötti verseny dimenziója. Bal és jobb ugyanis a verseny kódrendszere (Körösenyi 1993b: 109), s nem a *társadalom* politikai-ideológiai tagolódásának a dimenziója, miként vitaindítómat – tévesen – értelmezik (Angelusz–Tardos 1994)²⁵.

(ii) A gazdasági dimenzió, véleményem szerint, gyenge maradt: továbbra sem vált önálló dimenzióvá, s a pártok gazdasági pozíciójának diffuzitása az 1994-es választások közeledtével még tovább növekedett.²⁶

(iii) Írásomat további két, egymással ellentétes irányból is kritika érte. Tóka Gábor szerint (Tóka 1994) – s talán ez volt ebben a kérdésben a domináns vélemény – a fogalompár Nyugat-Európa országaiban releváns, de Magyarországon nem. Kovács András, Szokolczai Arpád és Vajda Mihály viszont fordítva látja.²⁷ Kovács ezt a pártok identitásteremtési igényével, valamint az ideológiatermelő értelmiség pártpolitikába való beágyazottságával, a tudáselit és a hivatásos politikus réteg funkcionális elkülönülésének a hiányával magyarázza. Vajda álláspontja, ha jól értem, talán úgy foglalható össze, hogy idő kell, amíg a modernség (azaz a bal és jobb) Nyugaton végérvényesen letűnt világát felváltó poszt(modern?) korszak Magyarországot is eléri: addig marad a bal–jobb. Igen közel áll ehhez Szokolczai, aki nem egyszerűen leszögezi, hogy bal és jobb, illetve liberalizmus–konzervativizmus–szocializmus korszaka a fejlett világban véget ért, hanem erre nagyívű történeti magyarázattal is szolgál. A „politika” megszűnésére, s az új korszak mibenlétére vonatkozó megjegyzések azonban már inkább történetfilozófiai szinten fogalmazódnak meg, s messze kívül esnek vitaindító írásom keretein.

Kováccsal, Vajdával és Szokolczaival ellentétben Tóka, bár elfogadja, hogy bal és jobb fogalmainak deskriptív jelentése és analitikus értéke is van a politikatudomány számára a nyugat-európai országokat illetően, de kétségbevonja, hogy ez – legalábbis a fogalompár analitikus (tudományos) értékét tekintve – Magyarország (illetve más kelet-, vagy kelet-közép-európai ország) esetében is fennállna.

Tóka érvelése innentől válik igazán érdekessé. Szerinte ui. nem a pártok pragmatikusságától függ az ideológia szerepének fontossága a pártversengésben, hanem mindenekelőtt a *nem ideológiai természetű előnyök* és hátrányok megoszlásának egyenetlenségétől. Ezek egyenetlenebb megoszlása miatt *kisebb az ideológia szerepe* a pártok között folyó versengésben, mint a nyugat-európai országokban. Ha jól értem, Tóka olyan előnyökre/hátrányokra utal, mint az alkotmányos és procedurális játékszabályok, elosztási jellegű/materiális erőforrások, pozíciók, kompetenciák, politikusi személyiségek.

Felfogásom szerint – miként azt a jelen írás első pontjában hosszabban kifejtettem – a politikában kialakuló konfliktusok *két nagy típusba – pragmatikus és ideológikus – sorolhatóak*.²⁸ A Tóka által

számba vett nem ideológiai jellegű erőforrások ezért az általam pragmatikusnak nevezett dimenzióban értelmezhetőek. Míg azonban vitaindító írásomban az ideológiai dimenziótól való elválasztása után a pragmatikus dimenzió elemzésétől eltekintettem, Tóka – s ez javaslatának értéke – összefüggést feltételez az ideológiai és a pragmatikus (nem ideológiai) térben folyó verseny között. Ez fontos megállapítás, de ezen a ponton – véleményem szerint – Tókának nem sikerült érdemben tovább jutnia, sem a magyar politikai palettára nézve meggyőző következtetéseket levonnia.

Tóka a nem ideológiai természetű előnyök/hátrányok egyenetlen megoszlását, azaz a versenyfeltételek egyenlőtlenségét (s ezzel a verseny *unfair* jellegét) feltételezi, s ezzel magyarázza azt a tézist, hogy a magyar pártstratégiák e körül, s nem az ideológiai dimenzió mentén értelmezhetőek. Véleményem szerint Tóka gondolatmenete ezen a ponton csak akkor lenne meggyőző, ha sikerülne kimutatni, hogy a nem ideológiai erőforrások egyenetlen eloszlása speciális magyar sajátosság. Ennek lehetőségét illetően azonban én szkeptikus vagyok. A versenyfeltételek ugyanis szükségszerűen egyenlőtlenek, amire csak két példával utalnék. Az egyik: nincsenek semleges játékszabályok. A másik: a választói preferenciákat befolyásoló (ha tetszik: manipulációs) erőforrások eloszlása mindig egyenetlen.²⁹ Nincs ez másként a hosszabb múltra visszatekintő demokráciákban sem.³⁰

* * *

Hát ennyit tudtam felhozni a bal és jobb fogalompár védelmében. Talán sikerült előre lépni a fogalompár jelentésének, érvényességi körének tisztázása irányába, és remélem, sikerült meggyőzőn az olvasót, hogy a bal–jobb – néhány bírálóm által javasolt – elvetése indokolatlan és hibás lépés lenne: nem javítaná, hanem rontaná az európai és a részét képező magyar politika megértésének és elemzésének esélyeit.

JEGYZETEK

¹ Bírálóimnak – miként a vitát megszervező Politikatudományi Társaságnak és a *Politikatudományi Szemlének* is – köszönettel tartozom. Hozzászólásaik viszont lehetőséget nyújtanak arra, hogy a felvetett érvek alapján téziseimet pontosítsam, kiegészítsem, s esetenként újrafogalmazzam. Természetesen az alábbi munka hiányosságaiért kizárólag szerzője felelős.

² Ennek a versenynek azonban nincs szüksége iránytűre, kódrendszerre, hiszen a pártok célja azonos, hacsak nem tágtjuk a kérdést a pozíció-orientált politikai verseny modelljéig. A konfliktusokat és a politika célját pusztán hatalmi játékként felfogó megközelítés szerint a modern kompetitív politika univerzális értékpárosa, bináris kódja a „kormány–ellenzék” dichotómia (Pokol 1988a; 1988b). Ezzel a felfogással ellentétben úgy vélem, hogy a modern pártverseny nem „üresedett ki”: a hatalmi pozíciók megszerzése, valamint a helyes politika megvalósításának, a „helyes társadalom” megteremtésének, illetve a helyes politika követésének célja

egyaránt helyet kap a politikusok motivációi között (Körösényi 1993a), még ha vannak is hangsúlyeltolódások térben és időben.

- ³ A pártok között nemcsak szavazatokért, hanem más erőforrásokért is folyik verseny: pénzügyi erőforrásokért, közigazgatási pozíciókért stb. De a szavazatokért folytatott verseny világa is tágabb az ideológiai dimenzióánál, azaz a politika „tartalmi” kérdéseinél. Így például a verseny kiterjed a kompetenciára, azaz egy adott politikát illető végrehajtási hatékonyság képességére, vagy másképpen, a kormányzási képességre. Ez utóbbit mint pragmatikus kérdést, vitaindító frásom nem tárgyalta, s erre bővebben most sem térek ki.
- ⁴ Downsí értelemben (Downs 1957; 1990).
- ⁵ Ilyen a két egymást keresztbe metsző törésvonal esete, amire példa lehet a holland politikai paletta az 1970-es évekig, ahol a politikai-ideológiai bal–jobb tengelyt a vallási–felekezeti tengely keresztbe metszi. Ugyanez a helyzet Izraelben is.
- ⁶ Természetesen ez a hatás sem abszolút módon érvényesül. Hiszen a versenyben felléphet valamely párt olyan stratégiával, amely a verseny dimenzióját keresztbemetsző új dimenziót próbál teremteni (Schnattschneider 1960; Riker 1982).
- ⁷ A downsí modellben az ideológiai skála tartalma elvileg bármi más lehetne, mint a bal–jobb (pl. protestáns–katolikus, centralizáció–decentralizáció), vagy akár x–y, fekete–fehér stb.
- ⁸ Erről bővebben máshol már írtam (Körösényi 1993a).
- ⁹ A prediktív képességet bírálóm némelyike mint a tudományosság kritériumát tekintette.
- ¹⁰ Az elmúlt kétszáz év során „a politikai eszmék és célok mindkét táborban többször megváltoztak, és ma már nagyon nehéz lenne olyan közös jegyeket találni, amelyek a jobboldali vagy baloldali csoportosulásokat őseikkel és ... a táboron belül egymással összekötik. Kivéve egyet: azt, hogy ugyanabba a táborba sorolják magukat... A jobb- és baloldali öndefiníció önálló életre kelt...” – írja Kovács András (1994). Alternatív tézise igen tetszetős. Megoldatlanul hagyja azonban a szelekciós mechanizmus kérdését, azaz, hogy az egyes politikai irányzatok, ideológiák és pártok „bekerülését” a bal, illetve jobboldali táborba mi szabályozza: (i) a véletlen; (ii) a politikai situációk; (iii) az értelmiség; (iv) vagy valami egyéb.
- ¹¹ Vajda ezt a gondolatmenetét a szóbeli vitán fejtette ki.
- ¹² „Hogy a jobboldalt megérthessük, más nyelvet kell használnunk” – írja Roger Scruton a bal–jobb ellentétet a baloldali nyelvén kifejtő Steven Lukes-szal vitatkozva (Scruton 1992: 17). Az „eltérő nyelv = eltérő tartalom” tézist illetően – tágabb összefüggésben – talán elegendő itt a hermeneutikára utalni.
- ¹³ Vitaindítómban baloldal és jobboldal tartalmi meghatározásakor ezek a szintek némileg összezsúsztak, összekeveredtek, miként azt bírálóm teljes joggal kifogásolták (Fricz 1994).
- ¹⁴ Ez Kitchelt sémája, amelyet, mint általános sémát kiválóan és alkalmazhatónak tartok (Kitchelt 1992). Kitchelt tanulmányát egyben azok figyelmébe ajánlom, akik – így pl. Fricz Tamás (1994) – frásomon a bal–jobb skála elméleti igazolását hiányolták. A bal–jobb skálának Kitchelt ugyanis egy pusztán teoretikus megalapozását kfnálja.
- ¹⁵ Politikai szinten. A politikai gondolkodás szintjén azonban kevésbé rugalmas.
- ¹⁶ A 19. század középő évtizedeiben a politikai paletta baloldalán helyet foglaló polgári liberalizmus a kapitalista piacgazdaság pozícióját képviselte a jobboldalon elhelyezkedő konzervatívizmussal szemben, amely kapitalizmus- és szabadveseny-ellenes volt. A baloldali gyökere a 19. századi liberális–progresszív világkép, s nem a 19. századi liberális társadalom- vagy gazdaságfelfogás. A manchesterizmus viszont, mint a konzervatívizmussal szemben alternatív gazdasági ideológia, korhoz kötött. A 19–20. század fordulójára, a kapitalista piacgazdaság megszilárdulásával, de különösen az osztályharcos szociáldemokrácia megjelenésével a konzervatívizmus a polgári magántulajdon védelmezőjévé vált, s a

liberalizmus is közeledett hozzá. A politikai törésvonalat jelentő osztálykonfliktus a kapitalista piacgazdaság korszakában, azaz a 19. század utolsó harmadától napjainkig szembeállítja egymással a bal- és a jobboldalt. A második világháború utáni „vegyes gazdaság” korszakától ez – a bal- és jobboldal fő erőt tekintve legalábbis – már nem jelent rendszer-alternatívát, de jövedelemelosztási alternatívákat igen.

¹⁷ Földrajzi értelemben is nagy a különbség.

¹⁸ Vajda Mihály utal rá, hogy a nyolcvanas évek közepén írott „Liberális vagy konzervatív korszakváltás?” című könyvem (Körösi 1989) is megerősítette abbéli meggyőződésében, hogy a politika alapvető fogalmainak tartalma a nyugati világban végbemenő korszakváltás eredményeként szükségképpen módosul. Úgy vélem, hogy jelen téma szempontjából könyvem tézise abban foglalható össze, hogy a nyugati világban az 1970–1980-as években végbement korszakváltás (miként az elmúlt két évszázad korábbi korszakváltásai is) módosított a francia forradalomhoz kapcsolható hagyományos ideológiák – konzervativizmus, liberalizmus, szocializmus – jelentésén, de a politikai-ideológiai változások e tradíciók keretén belül maradtak. Nem jött létre új „uralkodó eszme”. Azaz, mostani témánk szempontjából: ezek a régi nagy tradíciók feszítik ki a bal–jobb skálát. A *gazdasági liberalizmus és értékkonzervativizmus* koalícióját jelentő neoliberális-neokonzervatív fordulat ezért *jobboldali* fordulat volt, miközben a szocialista és (szociál) liberális baloldal defenzívába szorult.

¹⁹ Természetesen a verseny elvileg lehet pragmatikus-racionális, azaz folyhat „is-sue”-szinten, ahogyan Downs a tökéletes informáltság világában leírja (Downs 1957; 1990). Az ideológia azonban még a racionális politikai szereplőket (politikusokat és szavazókat) feltételező downsi modellben, azaz a tökéletes informáltság világában is megjelenik. A pártok így itt is egy ideológiai skála mentén versenyeznek a szavazatokért.

²⁰ Különösen az empirikus szociológia művelőinek kiváló dolgozatai adták fel a leckét (Angelusz–Tardos 1994; Tóka 1994).

²¹ *Magyar Hírlap*, 1994. április 7. 1. old.

²² Jelen cikk 1994. május közepén íródott.

²³ Még ha ez nem is egy egységes liberális blokk balra és jobbra nyitó koalícióképességét, hanem az SZDSZ inkább balra, a Fidesz inkább jobbra nyitó koalícióképességét jelenti.

²⁴ *Magyar Hírlap*, 1994. április 7. 1. old.

²⁵ Lásd vitacikkük első pontjának első mondatát. De mások kritikái is arra ösztönöztek, hogy újrafogalmazzam a kérdést: mire vonatkozik bal és jobb? A pártok közti verseny dimenzióját jelenti, s nem a társadalom politikai tagoltságát, sem a történeti-ideológiai irányzatokat. (Lásd erről jelen írásom első pontját.)

²⁶ Mintha a pártok – némi késéssel – egymáshoz igazodnának ebben a kérdésben. Az 1990-es választások után az infláció megfékezése, a szerkezetváltás, a kereskedelem liberalizálása volt mind a liberális ellenzék fő követelése, mind az érvényre jutó kormánypolitika. A parlamenti ciklus előrehaladtával ezt először a kormánykoalíció egyes csoportjainál, majd az ellenzéki pártoknál is növekedésorientált és munkahelyteremtő gazdaságpolitika követelése/ígérete váltotta fel, míg a pénzümlés megfékezése, illetve a költségvetési deficit lefaragása hátrébb került a prioritások rangsorában.

²⁷ De Arató, Fricz és Gyurgyák szerint is mást jelent bal és jobb itt és ott (Arató 1994; Fricz 1994; Gyurgyák 1994b).

²⁸ Harmadikként tárgyalhatnánk a játékszabály jellegű alkotmányos konfliktusokat, de véleményem szerint azok is visszavezethetők erre a kettőre.

²⁹ Mindkét példát illetően elegendő talán a „társadalmi választás” (social choice) elméletére utalnom (Riker 1982). A verseny tehát, ha úgy tetszik, sosem *fair*, ha ugyan e fogalomnak – egy „polyarchya” (Dahl 1971) – keretei között egyáltalában van értelme.

³⁰ A versenyfeltételek egyenlősége/egyenlőtlensége mindenhol befolyásolja a pártstratégiákat. Csak néhány példa: ilyen kérdés Angliában az 1970-es évek közepe óta a választási rendszer; Olaszországban az 1980-as évek vége óta szintén a választási rendszer, valamint a pártok kliensrendszere, s újabban a tömegkommunikáció; Franciaországban ugyanezek; az NSZK-ban az össznémet választások előtt az egyesülés módja, a keleti tartományok kolonizációja a nyugati pártrendszer által; pénz és politika (konkrétan: a választások) kapcsolata az 1992-es választási kampánnyal, Ross Perot szereplésével összefüggésben stb.

HIVATKOZÁSOK

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1994. Paletta fekete-fehérben. *Politikatudományi Szemle*, 3.
- Arató András 1994. Megjegyzések Körösi András tanulmányához. *Politikatudományi Szemle*, 3.
- Clinton, R. 1955. *Conservatism in America*. Massachusetts Harvard University Press
- Dahl, R. 1971. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. Harper & Row
- 1990. Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell. *Közgazdasági Szemle*, 9.
- Enyedi Zsolt 1993. Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges kerete. *Politikatudományi Szemle*, 4.
- Fricz Tamás 1994. Bal és jobb – megváltozott tudományos és politikai jelentőséggel. *Politikatudományi Szemle*, 3.
- Gyurgyák János 1994a Politikai ideológiák. In: Gyurgyák J. (szerk.): *Mi a politika?* Budapest: Századvég, 262–324.
- 1994b Bal és jobb. Egy politikai publicisztikai fogalom tüdőklése és bukása. *Politikatudományi Szemle*, 3.
- Kitchelt, H. 1992. The Formation of Party Systems in East Central Europe. *Politics and Society*, March
- Kovács András 1994. Szimbólumok valósága. *Politikatudományi Szemle*, 3.
- Körösi András 1986. Liberalizmus, konzervativizmus és szocializmus eszméletörténeti és politikai ütközőpontjai. *Társadalomkutatás*, 3–4.
- 1988. A neoliberalizmus gyökerei a konzervatív filozófiában. In: Szoboszlai Gy. (szerk.): *Változások és alternatívák*. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve, Budapest, 247–252.
- 1989. *Liberális vagy konzervatív korszakváltás?* Budapest: Magvető.
- 1993a *Pártok és pártrendszerek* Budapest: Századvég
- 1993b Bal és jobb. Az európai és a magyar politikai paletta. *Politikatudományi Szemle*, 3.
- Lane, J.E.–O. S. Ersson, 1991. *Politics and Society in Western Europe*. London: SAGE
- Laver, M.–N. Schofield, 1990. *Multiparty Government. The politics of coalition in Europe*. Oxford University Press.
- Lukes, S. 1992. Mi az, hogy baloldal? 2000, október, 13–15.
- Mannheim, K. é. n. *Ideológia és utópia*. Budapest
- Pokol Béla 1988a Bináris logika és politikai rendszer. *Valóság*, 12.

- Pokol Béla 1988b. Konzervatív-progresszív – társadalomelméleti nézőpontból.
In: Szoboszlai György (szerk.): *Változások és alternatívák*.
A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Budapest
- Riker, W. 1982. *Liberalism Against Populism*. W. H. Freeman and Company
- Sani, G.–G. Sartori 1983. Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies. In: H. Daalder–P. Mair (eds.): *Western European Party Systems: Continuity and Change*. London: Sage
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems*. Cambridge University Press
- Schnattschneider, E. E. 1960. *The Semisovereign People*. Holt, Rinehart and Winston
- Scruton, R. 1992. Mi az, hogy jobboldal? 2000, október, 17–19.
- Szokolczai Arpád 1994. A jobb- és baloldalon túl. *Politikatudományi Szemle*, 3.
- Tóka Gábor 1994. Bal és jobb: Miért alkalmazható?
Politikatudományi Szemle, 3.
- Vajda Mihály 1994. Én most azt hiszem, valami végérvényesen lezárult...
Politikatudományi Szemle, 3.